

א. מחובה פרטית לאחריות ציבורית

1. דברים פרק ו, ז

וְשִׁנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדַבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ
בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ:

2. תלמוד בבלי, קידושין כט ע"א

האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה
ולחשיאו אישה וללמדו אומנות ויש אומרים אף
להשיטו במים...

למולו. מנלן? דכתיב: (בראשית כא) וימל אברהם
את יצחק בנו. והיכא דלא מהליה אבوه - מיחייבי
בי דינא למימהליה, דכתיב: (בראשית יז) המול
לכם כל זכר; והיכא דלא מהליה בי דינא - מיחייב
איהו למימהל נפשיה, דכתיב: (בראשית יז) וערל
זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה...

ללמדו תורה. מנלן? דכתיב: (דברים יא) ולמדתם
אותם את בניכם. והיכא דלא אגמריה אבوه -
מיחייב איהו למיגמר נפשיה, דכתיב: (דברים ה)
ולמדתם.

3. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק א, הלכות ב-ג

ב. כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב
ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך,
ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם
מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן
בניו, שנאמר ושננתם לבניך מפי השמועה למדו בניך
אלו תלמידך שהתלמידים קרויין בנים שנאמר
ויצאו בני הנביאים, אם כן למה נצטוו על בנו ועל
בן בנו, להקדים בנו לבן ובן בנו לבן חבירו.
ג. וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו, ואינו חייב ללמד
בן חבירו אלא בחנם.

4. ירושלמי, כתובות, פרק ח, הלכה יא (לב ע"ג)

הוא [שמעון בן שטח] התקין... שיהיו תינוקות
הולכין לבית הספר.

5. בבא בתרא כא ע"א

אמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש
לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח
תורה מישראל.

שבתחילה, מי שיש לו אב – מלמדו תורה, מי שאין
לו אב – לא היה למד תורה, מאי דרוש? "ולמדתם
אותם" – ולמדתם אתם (דברים יא, יט);
התקינו שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים,
מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה" (ישעיהו ב, ג)

ועדיין מי שיש לו אב – היה מעלו ומלמדו, מי שאין
לו אב - לא היה עולה ולמד [תקנה ראשונה];
התקינו שיהיו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין
אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו –
מבעיט בו ויוצא [תקנה שניה];
עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבין
מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר,
ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע [תקנה שלישית].

6. סנהדרין יז ע"ב

כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד
חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין
[מוסד שיפוטי], וקופה של צדקה נגבית בשנים
ומתחלקת בשלשה [עזרה סוציאלית], ובית הכנסת
[דת], ובית המרחץ, ובית הכסא, רופא, ואומן
[בריאות והיגיינה], ולבלר ומלמד תינוקות [תרבות
וחינוך].

7. שבת קיט ע"ב

אמר ריש לקיש לרבי יהודה נשיאה: כך מקובלני
מאבותי, ואמרי לה מאבותיך: כל עיר שאין בה
[מלמדי] תינוקות של בית רבן - מחריבין אותה.
רבינא אמר: מחרימין אותה.

8. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ב, הלכה א

מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר. וכל עיר
שאין בה מלמד תינוקות, מחרימין אנשי העיר עד
שיושיבו מלמד תינוקות. ואם לא הושיבו, מחריבין
העיר, שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של
תינוקות של בית רבן.

9. בבא מציעא פה ע"ב

ריש לקיש הוה מציין מערתא דרבנן, כי מטא
למערתיה דרבי חייא איעלמא מיניה. חלש דעתיה,
אמר: רבונו של עולם לא פלפלתי תורה כמותו?
יצתה בת קול ואמרה לו: תורה כמותו פלפלת,
תורה כמותו לא ריבצת. כי הוּוּ מינצו רבי חנינא
ורבי חייא, אמר ליה רבי חנינא לרבי חייא: בהדי
דידי קא מינצית? חס וחלילה, אי משתכחא תורה
מישראל מהדרנא לה מפילפולי! - אמר ליה רבי
חייא לרבי חנינא: בהדי דידי קא מינצית? דעבדי
לתורה דלא תשתכח מישראל? מאי עבידנא,
אזלינא ושדינא כיתנא, וגדילנא נישבי, וציידנא
טבי ומאכילנא בשריהו ליתמי, ואריכנא מגילתא
וכתבנא חמשה חומשי, וסליקנא למתא ומקרינא
חמשה ינוקי בחמשה חומשי, ומתנינא שיתא ינוקי
שיתא סדרי, ואמרנא להו: עד דהדרנא ואתנינא -
אקרו אהדדי ואתנו אהדדי, ועבדי לה לתורה דלא
תשתכח מישראל. היינו דאמר רבי: כמה גדולים
מעשי חייא!

ב. היקף החובה

10. בבא בתרא כא ע"א

סך מקרי דרדקי - עשרין וחמשה ינוקי.

11. תוספות, שם, ד"ה סך

[בפחות מעשרים וחמישה תלמידים] אין בני העיר יכולין לכופ זה את זה להשכיר להם מלמד.

12. חידושי הרמב"ן, שם, ד"ה בספרא

אפילו לשנים ושלשה [תלמידים] מושיבין מלמד.

13. בבא בתרא שם

מתקנת יהושע בן גמלא לא ממטינן ינוקא ממטא למטא [=אין מביאים ילד מעיר לעיר].

14. חידושי הרשב"א, שם

אמר רבא מתקנת יהושע בן גמלא ואילך לא ממטי לינוקא ממתא למתא, פ"י אף על גב שאין בעיר כ"ד תינוקות כופין זה את זה להושיב ביניהם מלמד תינוקות ולא ממטי' להו למתא אחריתי. דאי אתא רבא לאשמועי' דהיכא דאיכא תינוקות כדי שיעור שישכרו לעצמן מלמד אחד מאי אתא רבא לאשמועינן פשיטא דהיינו עיקר תקנתו של ר' יהושע בן גמלא. ולפי זה הא דאמר רבא סך מיקרי דרדקי עשרים וארבעה ינוקי לאו למימרא דבפחות מכאן אין כופין זה את זה להושיב ביניהם כמו שפירשו מקצת המפרשים, אלא לומר שאם יש רבים בעיר ורצו מקצתן להשכיר להן מלמד לכולן ומקצתן אומרים לחלקם, עד עשרים וארבעה שומעין לזה שאומר אחד מכאן ואילך מוסיפין ריש דוכנא עד ארבעין ומשם ואילך שנים וכן לעולם, וכן פ"י הרמב"ן נ"ר:

15. תוספות, שם, ד"ה מתקנת יהושע בן גמלא

וכגון שיש כאן כ"ה ינוקי שראויין להשכיר להם מלמד ואם תאמר הא אי הוה ממטינן להו למתא אחריתי יצטרכו מלמד בפני עצמן כיון דאיכא כ"ה ינוקי וא"כ מאי נפקא מינה וי"ל דנפקא מינה דאי הו' ב' מלמדי תינוקות באידך מתא היו יכולין להושיב חציים בפני זה וחציים בפני זה.

ג. מימון מערכת החינוך

16. יד רמ"ה, שם, ד"ה ואמר רבא סך

אי דלא יהבינן להו אגרא מדציבורא מאי שיהו מושיבין [=שאם לא נותנים לו שכר מן הציבור, אזי מהו שיהו מושיבין?], והכין עדיף כי היכי דלילפו בני עניים כבני עשירים.

17. שולחן ערוך הרב, תלמוד תורה, פרק א, הלכה ג

ושכר מלמדי תינוקות תקנת חכמים היתה לפרוע מקופת הקהל בעד כל התינוקות שבעיר בני העשירים והעניים יחד.

18. לחם משנה, הלכות תלמוד תורה, פרק א, הלכה ג (רבי אברהם די בוטון, יוון, המאה ה"ז)

ואפשר לי לומר דהוא מדרבנן, ויצא לו לרבינו מהא דאמרין בפרק לא יחפור [בבא בתרא כא ע"א]: אמר רב יהודה אמר רב, ברם זכור אותו האיש לטוב וכו' שבתחלה מי שיש לו אב היה מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה לומד תורה... כלומר שהאב בעצמו חייב ללמדו ואם אינו יודע האב ללמוד אינו חייב להשכיר, התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים וכו' משמע דמכח התקנה חייב ללמד אותו בשכר.

19. חידושי הריטב"א, בבא בתרא שם, ד"ה אמר רבא

אפילו אין בעיר כ"ה תינוקות דהוא סך מיקרי דרדקי, כיון שיש שם תינוקות כלל, כופין אבותיהן לבני העיר לשכור מלמד בני העיר. ונותנין האבות הראוי להם [כלומר: אחד חלקי עשרים וחמישה לכל אחד] והשאר בני העיר.

20. הרמ"א, חושן משפט, סימן קסג, סעיף ג

במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות ואין אביהן של תינוקות יכול לשכור לביניהם ויצטרכו הקהל ליתן השכר, גובין לפי ממון [ומעיר הגר"א, שם: "שכל זה בכלל צרכי העיר וצדקה].